

УДК 921.161.2.09

ВИЯВ ОЗНАК ЕТОЛОГІЧНОГО ЖАНРУ В КАЗЦІ ІВАНА ФРАНКА «ЛИС МИКИТА»

Валерій Сиротенко

кандидат філологічних наук, доцент
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ Донецької області, Україна
valerij_kram@mail.ru

Анотація. Стаття присвячена визначенню в казці І. Франка типологічних ознак, властивих узагалі творам етологічного жанру. Зосередженість на цьому аспекті дозволяє одночасно вирішувати декілька взаємопов'язаних питань: уточнити саме розуміння поняття «жанр», «літературна казка як жанр», значення твору етологічної проблематики в момент його написання та в подальші суспільно-літературні періоди. З огляду на те, що етологічному жанрові властива низка характерних змістово-виражальних ознак, увагу зосереджено на композиційних особливостях казкової поеми з урахуванням того, що завдяки цьому авторові вдається чітко окреслити сутність конфліктних протиборств між персонажами, а також визначити провідні риси в характерах змальованих дійових осіб і як індивідуальностей, і як колоритних представників певних суспільних груп. Завдяки цьому твір сприймається по-сучасному злободенно.

Отримані результати можна застосувати як при розгляді жанрового різноманіття української літератури, так і при вивченні творчості І. Франка.

Ключові слова: жанр; етологічний жанр; етологічна проблематика; композиція; новела-уставка; конфлікт; домінуюча риса характеру; групування персонажів; літературна казка.

ПРОЯВЛЕНИЕ ЧЕРТ ЭТОЛОГИЧЕСКОГО ЖАНРА В СКАЗКЕ ИВАНА ФРАНКА «ЛИС МИКИТА»

Валерий Сиротенко

кандидат филологических наук, доцент
ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»
г. Славянск Донецкая область, Украина
valerij_kram@mail.ru

Аннотация. Статья направлена на определение в сказке И. Франко типологических проявлений, свойственных в целом произведениям этологического (нравоописательного) жанра. Сосредоточенность на данном аспекте позволяет одновременно решать несколько взаимосвязанных вопросов: уточнить само понимание понятий «жанр», «литературная сказка как жанр», значение произведения этологической проблематики в момент его написания и в последующие общественно-литературные периоды. Беря во внимание то, что этологическому жанру свойственен ряд характерных содержательно-выразительных признаков, внимание сосредотачивается на композиционных особенностях сказочной поэмы с учетом того, что благодаря этому

автору удається чітко визначити зміст конфліктних протистоянь між персонажами, а також підкреслити ведучі риси в характерах зображених дійсних осіб і як індивідуальностей, і як колоритних представителів визначених суспільних груп. Завдяки цьому твір сприймається сучасному читачеві.

Отримані результати можна застосувати як при вивченні жанрового різноманіття української літератури, так і при вивченні творчості І. Франка.

Ключеві слова: жанр; етологічний (нравоописательський) жанр; етологічна проблематика; композиція; новела-вставка; конфлікт; домінуюча риса характеру; групування персонажів; літературна казка.

ATTEMPTS TO FIND ETHOLOGY GENRE IN FAIRY TALE BY IVAN FRANKO "MYKYTA THE FOX"

Valeriy Syrotenko

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

SHEE "Donbas State Pedagogical University"

Sloviansk, Donetsk region, Ukraine

valerij_kram@mail.ru

Abstract. The article is devoted to finding typology signs in the fairy-tale by Ivan Franko that characterize works of ethology genre. Turning to the genre descriptions of this particular work is not accidental, as until now there is no clearly defined genre theory, and it is foremost explained by the fact that literary reviewers understand the nature of genre content differently. Some people see in it nothing but formal displays, and others connect it with different vital realities that attract the writer's attention. A fully original genre conception is offered by G. Pospelov, and its basis is presented in understanding the genre range of problems such as mythological, national and historical, novel and ethological. The determined typology signs of the ethological are the following: firstly, concentration on the analysis of public environment, finding out what is considered to be a stable state, as well as the display of the dominating conduct norms. Secondly, the characters display peculiar static, inwardly immobile features; they express certain "models" of people's behaving in different social environments. Therefore the semantic and artistic features of Ivan Franko's fairy-tale is examined through the prism of the typology of the ethology genre; that allows to specify the understanding of concept "genre", "literary fairy-tale as a genre", the value of the work of ethological range of problems at the moment when a literary work is being written and in social and literary periods that follow.

Виявлення етологічних ознак в казці Івана Франка проявляється в її композиційній будові, в особливостях групування персонажів; це відображає певну конфліктну орієнтацію твору і таким чином демонструє домінуючі риси головних персонажів.

Сюжетна будова казки, зокрема, "працює" на підкріплення етологічного діапазону проблем: з його вставленими історіями Іван Франко детально зображує домінуючі риси характеру Волка і Лисиці; і завдяки трансформації традиційної казкової мови він переносить текст з суто літературного на соціальний план: статичні етологічні риси характеру можуть з'являтися в будь-яких соціальних і історичних умовах. Тому конфлікт між персонажами має не лише історичні зв'язки з певним періодом часу, він має моральні зв'язки з людськими відносинами загалом. Саме тому казка, написана в 1890 році, залишається актуальною.

The results achieved can be applied both for analysing the genre variety of Ukrainian literature and investigating works of Ivan Franko.

Key words: genre; ethology genre; ethology range of problems; plot structure; inserted story; conflict; dominant character trait; grouping of characters; literary fairy-tale.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Свого часу Д. Павличко назвав І. Франка «terra inkognita», маючи на увазі як те, що багато із написаного цим «трудівником пера» через комуністично-радянські ідеологічні забобони не видавалося, так і те, що далеко не в повному обсязі проаналізована, осмислена митецько-наукова спадщина Каменяра. Тож відзначимо одразу дві ювілейні дати в 2016 році (160 років від дня народження та 100 років від дня смерті), які просто «вимагають» у черговий раз звернутися до духовно-інтелектуального надбання письменника. При цьому об'єктом дослідження можуть бути найрізноманітніші твори, зокрема й казки, яких в І. Франка більше двадцяти.

Наше зацікавлення до казок письменника обумовлено ще однією причиною. Річ у тім, що літературознавчий термін «літературна казка» виглядає доволі абстрактно, бо кожен письменник, навіть якщо він звертається до фольклорної основи, не копіює вже наявний усний розповідний текст, а прагне представити власне творіння на рівні проблематики, порушених конфліктів, потрактування персонажів, жанрових характеристик. Це й визначатиме оригінальність написаного, свідчитиме про його художню вартість. Тож з'ясування, зокрема, жанрової природи твору дозволить підмітити в ньому нові нюанси, досягнути його місце й роль у тогочасному й сучасному суспільно-духовному житті. Саме це і становитиме актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «жанр», «жанрові дефініції» й на сьогодні належать до одних із найбільш дискусійних у літературознавстві. Сутність жанру науковці пов'язують зі змістом твору, але при цьому по-різному розуміють цей зв'язок. Одні [6; 12] убачають у жанрові затверділий зміст, виходячи з того, що для розуміння того чи того жанру слід іти «від вияву тієї специфічної життєвої ситуації, у якій тільки саме воно (літературне тіло як цілісність – В. С.) повинно було виникнути, – через невиразний художній зміст, який лише народжується у свідомості художника, – до кристалізації його в предметність. Тоді ми зрозуміємо форму не як одяг, а як затверділий зміст» [2, с. 22].

Інші [5; 7] для усвідомлення сутності жанру звертають увагу не на повторювані структурні компоненти, а специфічні змістові елементи – предмет наслідування, – що й обумовлює змістову особливість конкретного жанру: «Прагнення художника зобразити життя таким, як воно є, із найбільшою повнотою може бути втілене в таких жанрах, природа яких найбільше відповідає даному прагненню...» [11, с. 33].

Цілком оригінальну жанрову концепцію пропонує Г. Поспелов. На його думку, жанр має типологічні властивості, обумовлені історично повторюваними аспектами проблематики, що й становить його змістове наповнення [7]. На підставі цього визначаються такі жанри, як: національно-історичний, романічний, етологічний, міфологічний. Зважаючи на те, що казкову поему І. Франка «Лис Микита» ми будемо розглядати через призму етологічного жанру, назвемо його основні типологічні риси. По-перше, увага письменника зосереджена на аналізові суспільного середовища, розкриття його стосовно стійкого стану, вияву панівних норм поведінки. По-друге, персонажам властивий статичний, внутрішньо нерухомий характер, вони виражають певні «моделі» людей того або іншого соціального середовища. «Етологічність, напевне, покликана надавати читачеві радість упізнання добре знайомих, відшліфованих життєвою практикою соціально-психологічних стереотипів поведінки» [16, с. 119]. Отже, виявлення в поемі І. Франка етологічної проблематики дозволить з'ясувати певні її змістово-художні особливості не лише з урахуванням часу написання (1890 р.), а й на рівні проблем, які стоять перед сучасним українським суспільством.

Тож зупинимося на деяких критичних розвідках, присвячених казкам І. Франка. Одразу зазначимо, що ми не знайшли праці, у якій би аналізувалася лише поема «Лис Микита», а тому здійснимо загальний огляд існуючої літератури. Це переважно вступні статті до видань дитячих творів письменника [1; 15]. Є, щоправда, монографічне дослідження Я. Закревської [3], але в ньому твори переважно розглядаються в лінгвістичній площині.

Останнім часом з'явилося декілька Інтернет-публікацій, але в них переважно йдеться про вивчення казок збірки «Коли ще звірі говорили» в початкових класах [4; 10]. Лише в статті «Твори Івана Франка для дітей» виокремлюється казка «Лис Микита», хоча вона розглядається з погляду виявлення в персонажах відповідних рис, характерних для людського

середовища: «У звірячому царстві, як і між людьми, часто панує неправда, здирство, хабарництво, багатий і сильний гнітить бідного й слабого. В образах Лева, Ведмедя, Вовка, Лиса, Борсука уособлені панівні класи тогочасної Галичини – цісар, царедворці, міністри, поміщики. Найхитріший і найспритніший між ними Лис Микита, який не зупиняється ні перед якими злочинами – зрадою, шахрайством, вбивством, – аби забезпечити собі багате, сите життя. Цар звірів Лев робить його своїм найближчим помічником, дає йому необмежену владу...» [9].

Формулювання цілей статті. Зважаючи на означений нами стан порушених питань, у подальшому зосередимося на:

- характері взаємин між персонажами, що увиразнює проблемно-конфліктні особливості твору;
- виявленні домінантних рис головних героїв казки як виразників соціально-психологічних настроїв представників різноманітних суспільних угруповань;
- з'ясуванні композиційних особливостей поеми, спрямованих на утвердження проблематики твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. На етимологічний характер поеми вказує, власне, сам І. Франко. Адже в передмові до другого видання твору (1892 р.) «Хто такий лис Микита і відки родом» він указує на традицію змалювання образу хитрої і спритної людини в образі лиса, властиву багатьом європейським літературам: «На дві, три або й більше тисяч літ перед Різдом Христовим були вже у старім Вавілоні оповідання про звірів дуже подібні до наших байок... Ті оповідання принесено до Європи, їх слухали люди дуже цікаво, списували їх, перероблювали, сплітали до купи зі своїми власними, і так постала в Європі величезна сила гарних повістей та поем, що довгі віки були духовим кормом наших прадідів і ще й досі не перестали нам подобатися. Оттоді-то була зложена й наша повість про Лиса Микиту <...>. Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу» [13]. У зв'язку з цим для нас важливо не те, хто і коли подав ту чи ту літературну обробку, а сам факт «традиційності» образу Лиса, який власне з константними рисами характеру переходить із одного твору в інший.

Одразу зауважимо, що етологічна проблематика проявляється в поемі на різних рівнях, зокрема й на композиційних особливостях побудови

твору. Передусім відзначимо наявність уставних епізодів. До перших – ми зараховуємо вставки-новели, про які говорить сам І. Франко в уже згадуваній передмові. Зокрема йдеться про те, що вставки присутні в багатьох переробках про Лиса, однак І. Франко чітко вказує, у якій пісні і яка саме вставка присутня в поемі: як лис учив вовка хвостом ловити рибу (пісня одинадцята), як вовк був баранам за геометра (пісня перша), як вовк у кобили лоша купував (пісня дев'ята) тощо. Кожна з цих уставок виконують свою змістово-художню функцію, але для нас важливо те, що вони, насправді, не рухають загальну фабулу поеми, а лише увиразнюють характерологію двох головних персонажів казки – Лиса та Вовка – тобто, є етимологічними виражальними засобами, у черговий раз підкреслюючи інтелектуальну недолугуватість Вовка та егоїстичну кмітливість Лиса.

Крім новел-уставок, вагому змістово-композиційну роль відіграють і ліричні відступи (авторські коментарі та звернення до читачів), наявні в поемі. Для прикладу розглянемо два з них. Перш за все маємо на увазі те, як ставиться автор до загибелі Цапа. Не можна заперечувати, що його смерть брутально й підступно облаштована Лисом. Але при цьому головний герой послідовний у своїх діях – він нікому не вибачає будь-яких зазіхань на його особу (Цап – один із суддів, які прирекли Лиса на повішення). Та головне в іншому: Лис удаю використав кар'єристичні амбіції Цапа, тож, насправді, останній сам підставив себе під Левову немилість. Отже, й авторське зауваження сприймається не стільки як співчуття «невинно убієнному», а осуд характерного для будь-яких часів прагнення здобувати прихильність «боса, патрона, можновладця», не задумуючись щодо можливих негативних наслідків:

А хто дметься й бенкетує,
Честю, совістю торгує,
Любить тільки бариші,
Вміє солодко балакати, -
Всі по нім так будуть плакати,
Як по Цаповій душі [14, с. 86].

Також йдеться і про кінцівку поеми. На перший погляд, це типове для фантастичної фольклорної казки славословіє «Бубликів солодких в'язка...». Однак І. Франко змінює адресата. Воно стосується не стільки слухача/читача твору, скільки оцінки суспільної моралі, коли варто

нагадати, що персонажі твору не лиси, вовки, ведмеді, коти, леви тощо, а люди з їхніми вадами, етичними збоченнями, мізантропними пріоритетами:

Може дехто пригадає,
Що не раз таке буває
І в людей, як у звірів [14, с. 126].

Говорячи про персонажів, неодмінно слід зупинитися й на характері взаємин між ними. Безпосередньо в поемі це реалізується через конфліктні протистояння, які спостерігаються між двома основними групами дійових осіб: Вовк Неситий, Ведмідь Бурмило, Кіт Мурлика – Лис Микита, Барсук Бабай, Мавпа Фрузя. Вони люто ненавидять одне одного, однак це не антагоністичний конфлікт, що неодмінно передбачає класові протистояння, а суперництво представників різних суспільних верств заради досягнення власних, суто особистих інтересів. Якщо розглянути образ Вовка Неситого (час написання казки – кінець XIX сторіччя, а також те, що І. Франко проживав на території Австро-Угорської імперії), то можна твердити, що в його особі представлено типовий образ дворянина, який об'єктивно вже є соціально-історичним анахронізмом у капіталістичному суспільстві, але прагне в будь-який спосіб зберегти своє панівне становище. Про це неоднозначно свідчить іронічно-цинічний монолог персонажа, коли Вовк хоче переконати всіх у своїй порядності:

Вовк грабує! Убиває!
А що Вовк сумління має,
Що душа йому болить,
Що він серцем незрадливий,
Милосердний і чутливий,
То про це і не кажіть!

Я ж і чесний, і побожний...
Якби світ був весь порожній,
Шлунок завжди повен був, -
Я б такий був добрий, вірний,
І лагідний, і покірний,
Я б усяке зло забув! [14, с. 64].

Представником цього ж соціально-економічного середовища є й Лис Микита. Але йому, на відміну від Вовка Неситого, потрібно не зберігати, а завойовувати панівне становище. Тому-то він такий радикально

об'єктивний, коли йдеться про оцінку існуючої державної системи. Тут І. Франко знаходить надзвичайно точний художній хід: устами персонажа подається нищівна характеристика чинної влади, заснованої на корупції, хабарництві, підкупі. Так, виступаючи на першому суді, Лис прямо заявляє, що він дрібний злочинець, якого можуть покарати заради недоторканості вищих державних посадовців, Вовка ж він називає своїм «учителем у злі», а найдокладнішу інвективу спостерігаємо під час розмови з Барсуком Бабаєм, коли Лис обурюється з приводу того, що в державі «дурням» (себе він вважає «розумним» – В. С.) «честь і слава», а іншим разом заявляє:

Знаю істину глибоку:
 Без протекції – ні кроку,
 Треба друзів мати скрізь!

Ласка панська, вплив жіноцтва
 Вищі понад всі свідоцтва.
 Шепне слово пан барон
 Чи напише лист княгиня, -
 Весь твій труд в одній хвилині
 Геть розсиплеться, як сон [14, с. 102].

Отже, завдяки порушених проблем етологічного змісту, висвітлених конфліктів, зазначених рис характерів цілої низки персонажів казкова поема спрямована на змалювання не лише сучасного для І. Франка суспільства, а окреслення типових морально-етичних домінант, які, на жаль, відіграють суттєву роль у будь-якому суспільстві, перешкоджаючи його позитивному розвитку.

Висновки. Зважаючи на висловлені міркування, можемо окреслити кілька ймовірних напрямків подальших досліджень художньої спадщини І. Франка:

- деталізувати прийоми характеротворення, виражальні засоби, які простежуються в образах головних дійових осіб казкової поеми;
- уточнити жанрові особливості інших казкових поем І. Франка;
- виявити серед прозових творів письменника ті, яким властива етологічна проблематика, з'ясувати їхню образно-конфліктну своєрідність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишневська Н. Іван Франко і його твори для дітей / Н. Вишневська // Франко І. Грицева шкільна наука. Вірші, оповідання, казки. – Київ : Веселка, 1990. – С. 5 – 20.
2. Гачев В. Содержательность литературных форм / В. Гачев, В. Кожин // Теория литературы: Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры. Кн. 2. – Москва : Наука, 1964. – С. 17 – 36.
3. Закревська Я. Казки Івана Франка (мовно-художній аналіз) / Я. Закревська. – Київ : Наукова думка, 1966. – 105 с.
4. Мартинюк В. Б. І. Франко. «Фарбований лис». Зміст казки, головні і другорядні персонажі [Електронний ресурс] / В. Б. Мартинюк. – Режим доступу : <http://lib.znaimo.com.ua/docs/323/index-960139.html>
5. Мейлах Б. Теоретическое обоснование жанра повести натуральной школы / Б. Мейлах // Русская повесть XIX века : История и проблематика жанра. – Л. : Наука, 1973. – С. 247–258.
6. Поляков М. В мире идей и образов: Историческая поэтика и теория жанров / М. Поляков. – Москва : Советский писатель, 1983. – 368 с.
7. Пospelов Г. Проблемы исторического развития литературы / Г. Пospelов. – М. : Просвещение, 1972. – 271 с.
8. Протченко В. Повесть 60 – начала 70-х годов / В. Протченко // Современная русская советская повесть. – Л. : Наука, 1975. – С. 161 – 223.
9. Твори Івана Франка для дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlit.vn.ua/article/182.html>
10. Удовіка О. Г. Казки Івана Франка. Урок-проект. 4 клас [Електронний ресурс] / О. Г. Удовіка. – Режим доступу : <http://lib.znaimo.com.ua/docs/323/index-953754.html>
11. Утехин Н. Жанры эпической прозы / Н. Утехин. – Л. : Наука, 1982. – 185 с.
12. Фащенко В. Багатство справжнє й ілюзорне : Нотатки про жанрово-стильові форми в українській прозі / В. Фащенко // Рік 80. Літ.-крит. огляд. – К. : Радянський письменник, 1981. – С. 31–39.
13. Франко І. Хто такий «Лис Микита» і відки він родом? [Електронний ресурс] / І. Франко. – Режим доступу : <http://proridne.org/folklore/author>
14. Франко І. Я. Лис Микита : Казка. Для мол. шкіль. в. / За ред. М. Т. Рильського. – К. : Веселка, 1984. – 127 с.
15. Халіманчук А. Іван Франко – дітям / А. Халіманчук // Іван Франко. Малий Мирон. – Львів, 1977.
16. Чернец Л. Литературные жанры : Проблемы типологии и поэтики / Л. Чернец. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 191 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Vyshnevskaya, N. (1990). *Ivan Franko i yoho tvory dlia ditei* [Ivan Franko and his works for children]. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
2. Gachev, N. (1964). *Soderzhatelnost lyteraturnykh form* [Content of literary forms]. (Vols. 2). Moscow: Nauka [in Russian].
3. Zakrevskaya, Ya. (1966). *Kazky Ivana Franka (movno-khudozhnij analiz)* [Fairytale of Ivan Franko (linguistic and artistic analysis)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Martyniuk, V. B. *I. Franko. «Farbovani lys». Zmist kazky, holovni i druhoriadni personazhi* [“Colored Fox”. The content of the tale, major and minor characters]. Retrieved from <http://lib.znaimo.com.ua/docs/323/index-960139.html> [in Ukrainian].

5. Meilakh, B. (1973). *Teoreticheskoe obosnovaniie zhanra povesti naturalnoi shkoly* [Theoretical study of the genre of novel of natural school]. Leningrad: Nauka [in Russian].
6. Poliakov, M. (1983). *V mire idey i obrazov: Istoricheskaiia poetika i teoriya zhanrov* [In the world of ideas and images: Historical poetics and the theory of genres]. Moscow: Sovetskiy pysatel [in Russian].
7. Pospelov, H. (1972). *Problemy istorycheskoho razvytyia literatury* [Problems of the historical development of literature]. Moscow: Prosveshchenye [in Russian].
8. Protchenko, V. (1975). *Povest 60 – nachala 70-kh godov* [Novel of 60 – early 70-ies]. Leningrad: Nauka [in Russian].
9. *Tvory Ivana Franka dlia ditei* [The works of Ivan Franko for children]. Retrieved from <http://ukrlit.vn.ua/article/182.html> [in Ukrainian].
10. Udovika, O. H. *Kazky Ivana Franka. Urok-proekt. 4 klas* [Fairytale of Ivan Franko. Project lesson. 4 form]. Retrieved from <http://lib.znaimo.com.ua/docs/323/index-953754.html> [in Ukrainian].
11. Utekhn, N. (1982). *Zhanry epicheskoi prozy* [Genres of epic prose]. Leningrad: Nauka [in Russian].
12. Fashchenko, V. (1981). *Bahatstvo spravzhnie i iliuzorne: Notatky pro zhanrovo-stylovi formy v ukrainskii prozi* [The wealth is real and illusory: Notes on genre-style forms in Ukrainian prose]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].
13. Franko, I. *Khto takyi «Lys Mykyta» i vidky vin rodom?* [What is “Fox Mykyta” and where is he from?]. Retrieved from <http://proridne.org/folklore/author> [in Ukrainian].
14. Franko, I. Ia. (1984). *Lys Mykyta: Kazka. Dlia mol. shkil. v.* [Fox Mykyta: The tale. For primary school age]. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
15. Khalimanchuk, A. (1977). *Ivan Franko – ditiam* [Ivan Franko for children]. Lviv [in Ukrainian].
16. Chernets, L. (1982). *Literaturnyie zhanry: Problemy tipologii i poetiki* [Literary genres: Problems of typology and poetics]. Moscow: Yzd-vo MGU [in Russian].